

KOČOVNÁ FILOSOFICKÁ
DIVADELNÍ SPOLEČNOST

PŘI KATEDŘE FILOSOFIE FILOSOFICKÉ FAKULTY MU

Tenkrát ve filosofii

Filosofický western

Jana Gajdošová

Josef Petrželka

Rudolf Šnajder

Aula Filosofické fakulty MU,

19. března 2003

Western a filosofie

Okouzlení filmovými westerny a obdiv k drsným hrdinům, kteří svými rychlými kolty hájí — více méně — právo a spravedlnost, mstí své blízké a ochraňují bezbranné, nedbajíce přesily nepřátel a smrtelných nebezpečností — tyto osobní city podnítily pokus využít westernový žánr pro další hru naší Kočovné společnosti.

Western proti sobě staví dvě zneprátené strany (někdy i více), z nichž jedna stojí na straně dobra, druhá na straně zla — vzpomeňme např. *Sedm statečných*. Toto klasické schéma nebývá vždy dodrženo — kdo je v právu v *Nesmiřitelných*? — a ani v našem filosofickém westernu se neuplatňuje. I když jsme čerpali inspiraci především z westernových básní Sergia Leoneho (*Pro pár dolarů navíc* a *Tenkrát na Západě* inspirovaly nejvíce), v nichž se schématu využívá, těžko bychom v dějinách filosofie hledali epochu nebo směr, kde by bylo možno jednoznačně rozlišit dobro a zlo, popř. pravdu a omyl. Dějiny filosofie postupují spíše na základě vzájemného ovlivňování soudobých myšlenek a doplňování a rozvíjení dřívějších teorií. Jestliže mnozí filosofové v dějinách vystupovali kriticky vůči svým současníkům a rozhodně hájili svůj myšlenkový systém, neznamená to, že by jeden z nich měl ve všem pravdu a druhý se ve všem mýlil. Každý z nich přinesl vlastní náhled na věc, a tím přispěl k řešení daného problému.

Pro náš western jsme vybrali jednu takovou epochu z dějin filosofie, v níž vedle sebe existovaly a vzájemně byly konfrontovány dva pohledy na otázku po počátku veškerého našeho poznání. Zjednodušeně řečeno šlo o to, zda veškeré naše poznání vychází ze zkušenosti (empirie), a tedy především ze smyslového vnímání, nebo naopak zda nás smysly klamou a jisté pravdy můžeme dosáhnout pouze rozumovým (racionálním) usuzováním. Tyto pohledy bývají označovány jako *empirismus* a *racionalismus* a jejich střet tvořil podstatnou část filosofického dění v 17. století.

Vraťme se však ještě zpět k Leoneho westernům. Jejich působivost vycházející z napínavého příběhu a tajemných hrdinů s ne-

známou minulostí se opírá také o neopakovatelnou hudbu Ennia Morriconeho.

Hudba

Dramatická a emotivní hudba je neoddělitelnou součástí klasických westernů. Právě spolupráce Morriconeho s Leonem vedla k vrcholným počínům v oblasti westernové hudby. Dokladem budiž to, že melodie z filmu *Tenkrát na Západě* se staly všeobecně známými, a některé z nich dokonce znějí čas od času z rozhlasových přijímačů. Méně známa — nikoli méně invenční — je Morriconeho hudba z filmu *Pro pár dolarů navíc*. Soundtracky z těchto filmů posloužily Jiřímu Raclavskému jako inspirace pro zkomponování hudby k našemu filosofickému westernu. Tímto způsobem chceme vzdát italskému mistrovi svůj hold.

Historicko–filosofické pozadí

V 17. století vystoupila do popředí filosofického zkoumání otázka po pravdivosti a jistotě našeho poznání a otázka, v čem má poznání vůbec počátek. Filosofové podali dvě základní a v mnoha ohledech protikladné odpovědi.

První z nich může být shrnuta následovně: Jelikož se denně přesvědčujeme, že smyslové vnímání nám jisté poznatky nepodává (např. dívám-li se na nějakou věc z velké vzdálenosti, vím, že o ní nemohu činit nezpochybnitelné závěry), musíme jistotu pro naše poznání hledat ve sféře samotného myšlení či vědomí. Pouze to, co myšlení, tj. rozum nahlíží jako zcela *jasné a zřetelné* (evidentní) nebo co může z jiných evidentních poznatků vyvodit a dokázat (uvažme např. důkazy matematických tvrzení ze základních evidentních axiomů) — pouze těmto poznatkům lze připsat nezpochybnitelnou jistotu a pravdivost. Poznatky, jež v rozumu jakoby už jsou a z nichž lze vyvozovat další, se označují jako *vrozené ideje*. Mezi ně patří především idea dokonalé bytosti (Bůh) a matematické pravdy, které není možno odvodit z pozorování (např. $2 + 2 = 4$). Protože všechny takové poznatky pocházejí ze samotného rozumu, nazývá se tato odpověď *racionalismem*.

Jeho metodou je *intuice*, jíž rozum uchopuje základní evidentní ideje, a *dedukce*, která umožňuje vyvodit z těchto idejí další poznatky, opět po způsobu matematiky. (Descartes byl přesvědčen, že takto mohou být odvozeny i přírodní zákony, a že tedy můžeme popsat přírodu — ovšem v jejích pravidelnostech a zákonitostech, nikoli v individuálnosti jednotlivých věcí —, aniž bychom ji pozorovali.)

Kritickým místem racionalistické odpovědi je nebezpečí, že rozumem odvozené poznatky jsou sice zdůvodnitelné, a tedy jisté, ale ne všechny musí odpovídat skutečnému světu. Samotný rozum bez smyslové zkušenosti nás může zavádět při poznávání skutečnosti.

K filosofům upřednostňujícím rozumové poznání se řadí především R. Descartes, B. Spinoza a G. W. Leibniz, na racionalistické pozici ale stojí také např. N. Malebranche nebo Ch. Wolff.

Druhou základní odpovědí je *empirismus*. Jeho stoupenci jsou přesvědčeni, že má-li naše poznání být poznáním skutečného světa, nemůžeme si je — řečeno zjednodušeně a poněkud vulgárně — vymyslet ve své hlavě. Empirismus totiž popírá přítomnost vrozených idejí v našem rozumu a tvrdí, že naše mysl je při narození *čistá nepopsaná deska* (tabula rasa) nebo *bílý papír* (white paper — J. Locke), a teprve zkušeností se do mysli zapisují první poznatky. Zkušenost (řecky *empeiriá*) je klíčovým pojmem této odpovědi a je v podstatě dvojí: zkušenost smyslová o věcech vůči nám vnějších a zkušenost vnitřní o stavech a pocitech naší vlastní duše. Obě zkušenosti nám podávají *ideje* — vjemy či představy v nejširším slova smyslu. Tyto ideje jsou vlastně tím jediným, co je s jistotou dáno (skutečně je máme ve své mysli). S nimi může rozum dále pracovat — může je třídit, porovnávat, spojovat atd., avšak je na ně odkázán. Neboť „nic není v rozumu, co nebylo dříve ve smyslech“ — tak zní jedno ze základních přesvědčení empirismu. Všechny mýtické a pohádkové příšery a stvůry nejsou nic jiného než spojené ideje, jež jsme odděleně získali smyslovým vnímáním (Pegas — kůň a křídla). Tedy jenom zkušenost nám přináší informace o skutečnosti (i když striktně vzato my máme jistotu jen o samotných idejích v naší duši, nikoli o předpokládaných vnějších předmětech, které mají být zdrojem těchto idejí).

Empiricky orientovaný badatel má vycházet z pozorování, popř. experimentu, a při zpracování dat použít jako logickou metodu *indukci*. Indukce činí obecný závěr z množství konkrétních dat. Např. lze z pozorování mnoha jednotlivých labutí, jež byly bílé, induktivně tvrdit, že to bude platit pro všechny jedince vůbec, a že tedy všechny labutě jsou bílé.

Kladem takového závěru je, že vychází z pozorování reality. Nevýhoda indukce spočívá v tom, že většinou není možno ověřit všechny jednotlivé případy, a proto induktivní závěr není zcela jistý. Může se stát, že někde se vyskytnou vzácné černé labutě, a jejich objevem je závěr vyvrácen. Dalším slabým místem indukce

je předpoklad, že platí určitá pravidelnost, jež umožňuje přejít od omezeného počtu pozorování k obecnému závěru. Vycházíme z toho, že např. 5000 pozorování určitého jevu je dostatečným vzorkem pro obecné tvrzení, poněvadž předpokládáme, že ostatní jevy téhož druhu se budou chovat podobně. Ale tento předpoklad není empiricky podložen, a tedy indukce využívá neempirická tvrzení. Pak ovšem naše poznání nepochází pouze ze smyslové zkušenosti. Velký problém pro empirismus představuje také matematika, logika a etika. Matematické pravdy ($2 + 2 = 4$) nebo morální příkazy (nezabiješ) nepocházejí ze zkušenosti ($2 + 2 = 4$ bude platit vždy, i kdyby žádné počitatelné věci neexistovaly).

Tento typ uvažování o otázkách poznání se rozvíjel především na britských ostrovech a za nejvýznamnější empiriky jsou považováni F. Bacon, J. Locke, G. Berkeley a D. Hume.

René Descartes (1596–1650), francouzský filosof, který je považován za zakladatele novověkého racionalismu. Jeho uvažování o lidském poznání charakterizuje metodická skepse: Chceme-li najít naprosto jistý základ a výchozí bod pro poznání, musíme dát stranou vše, v čem se můžeme mýlit — smyslové vjemy, matematické důkazy (protože je možné, že se při jejich provádění jakožto omylná bytost můžu dopustit chyby) a vůbec všechny myšlenky a představy. Při pochybnostech o všech těchto věcech zůstává jistá jediná věc — já jako ten, kdo pochybuje a přemýšlí o tom všem, musím existovat.

Benedictus de Spinoza (1632–1677), myslitel židovského původu, jenž žil v Holandsku. Jeho příklon k racionalismu dosvědčuje jeho hlavní dílo *Etika*, v níž postupuje geometrickou metodou a ze základních definic a axiomů vyvozuje vědění o Bohu, světě i člověku.

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), německý myslitel a diplomat. Jako racionalista považuje rozumové poznání za jasné, smyslové poznání za konfušní. Rozlišuje také mezi pravdami rozumu, jež jsou nutné a věčné, a pravdami faktuálními, které jsou pouze nahodilé. Leibniz také sdílí s Descartem přesvědčení o vrozených idejích, např. ideji bytí, možnosti, totožnosti nebo nekonečnosti.

Nicolas Malebranche (1638–1715), pařížský kněz, nejvýznamnější Descartův pokračovatel ve 2. pol. 17. st. Jeho myšlení bylo silně ovlivněno vírou. Smyslům upírá jakékoliv jasné poznání. Naše poznání je duchovní povahy a jeho předmětem jsou ideje, které se ovšem — jako u Augustina — nacházejí v Bohu. Z nich nepoznáváme materiální věci, proto jejich existenci není možné filosoficky dokázat.

Christian Wolff (1679–1754), představitel německého osvícenství, nejvýznamnější německý filosof mezi Leibnizem a Kantem. Jeho důraz na rozumové poznání se projevuje v pojetí filosofie jako vědy, jež má vyvozovat závěry pomocí oprávněných kroků z jistých a neměnných principů.

Francis Bacon (1561–1626), anglický filosof a státník, první z novověkých ostrovních empiriků. Jeho záměrem bylo najít novou základnu pro veškerou vědu. Mělo jí být pozorování a experiment, tedy empirie, jež bude dále zpracovávána indukcí. Poznání pro Bacona nebylo samoučelné — nepoznáváme, abychom se něco dozvěděli, nýbrž abychom poznali přírodu a mohli ji ovládnout a využívat pro své potřeby.

John Locke (1632–1704), „zakladatel anglického osvícenství“, podobně jako Descartes hledá počátek našeho poznání. Popírá však existenci vrozených idejí a tvrdí, že veškeré poznatky po-

cházejí ze zkušenosti a zapisují se do duše jako na čistý list papíru. K hlavním tématům jeho zkoumání patří rozlišení primárních a sekundárních vlastností.

George Berkeley (1658–1753), irský biskup, charakteristický náboženským laděním svého myšlení. Za jedinou skutečnost totiž považuje ideje v naší mysli. Ty však nepocházejí z reálně existujících věcí (např. idea, představa sladkosti, kterou pociťuji na jazyku, nepochází z kousku jablka), nýbrž jsou do mysli vloženy Bohem. Neexistuje tudíž nic mimo obsahy našeho vědomí. Tímto způsobem se biskup z Cloyne snažil bojovat proti materialismu a ateismu.

David Hume (1711–1776), důsledné a radikální domyšlení Lockova empirismu. Jeho nejznámějším tématem byla kritika kauzality (příčinnosti). Prý totiž nejsme oprávněni tvrdit, že jedna věc nebo jev (teplo) vzniká příčinným působením jiné věci nebo jevu (slunce), protože striktně vzato pozorujeme jen to, že východ slunce a pocit tepla následují časově po sobě, nevidíme však samotné příčinné působení. To je pouze naším předpokladem, který ovšem důsledný empirik nemůže ve vědeckém bádání přijmout.

Myslitelem, který vstoupil do dějin filosofie zcela zásadním a nepominutelným způsobem, byl německý filosof **Immanuel Kant** (1724–1804). Jeho pronikavý duch přinesl uznávané odpovědi na mnohé otázky, včetně problému role rozumu a smyslů v našem poznání. Příznivcům českého filmu je znám také Kantův kategorický imperativ, jenž je ústředním pojmem Kantovy etiky. Naše hra na Kanta neodkazuje náhodou — jeho osoba a myšlení totiž budou tématem našeho příštího představení.

Jestli Vás okouzila břitkost indiánských a osadnických myšlenek a zaujala jejich filosofická nesmiřitelnost, můžete se o nich více dozvědět z následujících knih:

Coreth, E., Schöndorf, H. *Filosofie 17. a 18. století*. Olomouc: Olomouc 2002.

Sobotka, M., Znoj, M., Moural, J. *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela*. Praha: Filosofia 21994.

Bacon, F. *Nové organon*. Praha: Svoboda 1990.

Berkeley, G. *Pojednání o základech lidského poznání*. Praha: Svoboda 1995.

Descartes, R. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda 1992.

Hume, D. *Zkoumání o lidském rozumu*. Praha: Svoboda 1996.

Locke, J. *Esej o lidském rozumu*. Praha: Svoboda 1984.

Spinoza, B. *Etika*. Praha: Dybbuk 2001.

- Představení je realizováno s podporou agentury Dilia.
- Při zkouškách nebyl nikdo z herců zraněn ani zabit.
- Přejeme příjemný umělecký zážitek.

POSTAVY A JEJICH ZTVÁRNĚNÍ

Tabula rasa	Eva Švédová
Vidoucí oko	Irena Holá
Letitá zkušenost	Jaroslava Šalomová
Nový počitek	Tereza Mynářová
Čistý vjem	Jana Gajdošová
Odvážná indukce	Marta Zapletalová
Vnímající šakal	Jana Křištoforyová
Bystrý rys	Lenka Charvátová

Fink McBrain	Bohumil Fořt
Šerif Nicholas	Radek Burhan
Pistolník René	Jan Blaško
Bankéř Benedict	Tomáš Tauš
Frajer Gottfried	David Unger
Telegrafista Christián	Josef Petrželka
Hrobník Wilhelm	Petr Antoš
Anonymní osadníci	Josef Krob
	Dušan Lužný

HUDBA

Kompozice	Jiří Raclavský
Klavír	Barbora Homolová
Klávesy	Jana Janštová
Violoncello	Jan Špaček
Trubka	Michal Hrabí Josef Kolář
Housle	Radana Hanuštiaková Tereza Sztulová
Kytara	Adam Kubát
Baskytara	Radek Burhan
Akordeon	David Unger
KOSTÝMY	Danuše Jánová
REKVIZITY	Kateřina Filipiová Jiří Sysel
VÝTVARNÍK	Miroslava Filová
MASKY	indiáni
SCÉNÁŘ	Josef Petrželka Rudolf Šnajder Jana Gajdošová
REŽIE	Josef Petrželka